

Derleyenler
FİKRET ADANIR - SURAIYA FAROQHI
Osmanlı ve Balkanlar

The Ottomans and The Balkans. A Discussion of Historiography
© 2002 Koninklijke Brill

İletişim Yayınları 1658 • Araştırma-İnceleme Dizisi 272

ISBN-13: 978-975-05-0953-7

© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2011, İstanbul
2. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Levent Cantek - Murat Bozluolcay

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ "Türkiye'nin Rumeli'den Asya'ya Hicreti",
Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla
Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY, 2008, s. 40

UYGULAMA Nurgül Şimşek

DÜZELTİ Deniz İnal - Melis Oflas

DİZİN Cem Tüzün

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
FİKRET ADANIR - SURAIYA FAROQHI

Osmanlı ve Balkanlar

Bir Tarihyazımı Tartışması

*The Ottomans and The Balkans
A Discussion of Historiography*

ÇEVİREN *Beril İdemen*

FIKRET ADANIR 1941'de Foça'da doğdu. 1964'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Bölümü'nü bitirdi. 1965-1973 arasında Goethe Üniversitesi'nde (Frankfurt am Main) İngiliz filolojisi ve Slav dilleri üzerine eğitim aldı. 1977'de aynı üniversitenin tarih bölümünde doktorasını tamamladı. Doktora tezi *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908* (Wiesbaden: Franz Steiner, 1979) başlığıyla yayımlandı (*Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001). Frankfurt ve Giessen üniversitelerinde ders verdi. Sabancı Üniversitesi'ndeki misafir öğretim üyeliğinin yanı sıra Ruhr Üniversitesi'nde (Bochum) Osmanlı tarihi profesörüdür. Derlediği ve ortak yazar olarak katkıda bulunduğu kitapların yanı sıra Güneydoğu Avrupa, Osmanlı ve Makedonya üzerine yayımlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.

SURAIYA FAROQHI 1941'de Berlin'de doğdu. Hamburg, İstanbul ve Bloomington/Indiana üniversitelerinde okudu. 1971-87 arası ODTÜ'de görev yaptı; bu üniversitede 1980'de doçent, 1986'da profesör oldu. 1988'den beri Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde (Münih) Ortadoğu Tarihi ve Kültürü ve Türk Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışıyor. 1990-93 arası *International Journal of Middle East Studies*'in yayın kurulu üyeliğinde bulundu. Yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Towns and Townsman of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650* (1984) [*Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000]; *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources* (2000) [*Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009]; *The Ottoman Empire and the World Around It* (2004) [*Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, 2007]; *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire* (2005) [*Kultur und Alltag im Osmanischen Reich* (1996) / *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998].

İçindekiler

Giriş.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

Dar Zamanlarda Benlik Arayışı.

Son Dönem Osmanlı Tarihyazımında (1850-1900)

Kimlik Tanımlamaları ve Kalkınma Stratejileri

<i>CHRISTOPH K. NEUMANN</i>	71

İKİNCİ BÖLÜM

Türkokrazi'ye Geçiş Üzerine Araştırmalarda Karşılaşılan

Sorunlar: Bizans Bakış Açısı

<i>KLAUS-PETER MATSCHKE</i>	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kemalist Dönem Tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu:

Ölümcül Bir Çöküş Savı

<i>BÜŞRA ERSANLI</i>	137

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cumhuriyet Türkiye Tarihyazımında

Gayrimüslim Azınlıklar: Yunan Örneği

<i>HERKÜL MİLAS</i>	183

BEŞİNCİ BÖLÜM

**Yaşanan ve Anımsanan Osmanlı Yönetimi
Türkokrazi Döneminin Bazı Yerel Yunan Kronikleri
Üzerine Yorumlar**

JOHANN STRAUSS 225

ALTINCI BÖLÜM

**Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma:
Güneydoğu Avrupa Perspektifi**

ANTONİNA ZHELYAZKOVA 259

YEDİNCİ BÖLÜM

**Bosna-Hersek'te "Müslüman" Bir Ulusun Oluşumu:
Bir Tarihyazımı Tartışması**

FİKRET ADANIR 307

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Tarihinde Macar Araştırmaları

GÉZA DÁVID VE PÁL FODOR 351

DOKUZUNCU BÖLÜM

**Merkezî Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek:
16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başlarına
Osmanlı Bölgeleri ve Ayan**

SURAIYA FAROQHI 403

KAYNAKÇA 437

DİZİN 491

Giriş

Bu kitapta yazarlarımız, şu ya da bu şekilde Güneydoğu Avrupa tarihi için önem taşıyan konulara eğilerek, Osmanlı İmparatorluğu tarihyazımı hakkında süregelen tartışmalara katkıda bulunmayı umuyorlar. Böyle bir girişim, Edward Said “oryantalizm”e yönelik ağır eleştirisini yayımladığından beri, yani yirmi yılı aşkın bir süredir alanımızın kendisini incelemeye almış olmasıyla bağlantılıdır. Aslında Said’in kitabı, Osmanlı dönemi tarihçilerinin çalışmalarına sadece kısmen hitap etse de, alanın birçok duyarlı temsilcisi üzerinde etki bırakmadan geçmemiştir.¹

Başka bir alana eğilerek de, başta günümüz Türkiye’si dahil güneydoğu Avrupa’da kurulmuş ulus-devletlerin gidişatını sorguladık. Böyle bir sorgulamanın gerekliliği son yıllarda meydana gelen çatışmalarla daha da arttı. Siyasi bağlamda Osmanlı tarihini günümüzde yeniden kavrama arayışları, çoğunlukla ayrılıkçı taşralılara karşı padişah politikalarının, özellik-

---

1 Edward Said, *Orientalism* (New York, 1978). Osmanlı bilimcilerin varsayımlarına karşı oldukça alakalı eleştiriler için bkz. Rifat A. Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State, The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (Albany NY, 1991). Osmanlı tarihi üzerine birincil ve ikincil kaynakların yakın tarihteki bir değerlendirmesi için bkz. Klaus Kreiser, *Der osmanische Staat 1300-1922* (Münih, 2001).

le de geçmişte olumsuz değerlendirilen siyasi politikaların yeniden incelenmesini de içerecektir.² Hem çok etnili gruplardan oluşan imparatorlukların hem de ulus-devletlerin gidişatının yeniden değerlendirilmesini gerektiren çatışmaların arasında 1974 Kıbrıs Savaşı, Lübnan'da yaşanan felaket (1975-1990), Bulgaristan'da Müslüman azınlığa karşı uygulanan ve 1989 yılında zorunlu göçe kadar giden baskıcı politikalar, doğu Anadolu'da meydana gelen ağır askerî çatışmalar ve özellikle de en ağır zarar gören kurbanlarının arasında Müslüman Bosnalıların bulunduğu eski Yugoslavya Cumhuriyeti'ndeki savaşın dehşeti sayılabilir. İnsanın kendini bu tür travmaların nasıl engellenmiş olabileceğini sormaktan alıkoyması zordur. Bazı araştırmacılar, İslama dayalı ama sekülerleştirilmiş bir uluslarüstü devlette bütünleşmenin, daha az çatışmalı bir geleceğe giden bir yol açmış olabileceğini öne süreceklerdir.³

Ama alanımıza özgü bu arkaplanın dışında, tarihin başka alanlarında da, çok farklı uzmanlık alanlarında çalışan tarihçileri çalışmalarının niteliğini gözden geçirmeye iten akımlara rastlanır. Her şeyden önce günümüzde bellekle ilgili genel kaygılar gelişmiş durumda. Bellek, bazı alanlarda tarihsel araştırmaların ortaya çıkardığı sonuçlarla örtüşürken, birçok alanda ise akademik rekonstrüksiyonlardan farklı olarak ortaya çıkıyor.⁴ Tarihçiler, gazeteciler ve özellikle film yapımcıları tamlıkların belleklerini birkaç onyıldır inceliyor.⁵ Ama günümüz-

2 Engin Akarlı, *The Long Peace, Ottoman Lebanon 1861-1920* (Berkeley, 1993). Daha değişik bir bakış açısı için bkz. Ariel Salzmänn, "An Ancien Régime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth-century Ottoman Empire", *Politics and Society* 21, 4 (1993), 393-423 ve Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats, the Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca, London, 1994).

3 İktisat alanında bu sorgulamanın en derinine inen, ekonomik kalkınma için II. Mahmut ve I. Abdülmecit döneminin Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkanlar'daki 19. yüzyıl ulus-devletlerinden daha iyi imkân sağladığı tezini savunan Michael Palairot olmuştur. Bu tez için bkz. Michael Palairot, *The Balkan Economies c 1880-1914, Evolution without Development* (Cambridge, 1997).

4 Bu konular üzerine yapılan incelemelerin devasa bir koleksiyonu için bkz. Pierre Nora (ed.), *Les lieux de la mémoire, la République, la Nation, les France*, 3 cilt (Paris, 1997).

5 Bir tarihçinin ele alışı için krş. Annette Wieviorka, *L'Ére du témoin* (Paris, 1998).

de, İkinci Dünya Savaşı'na ve Nazilerin toplu cinayetlerine tanık olan insanların sayısı yıldan yıla azaldıkça, bu tür araştırmalar daha da ivme kazanmış durumda. Ancak tarihçiler tanıkların bellekleriyle ilgilenince, olayları doğrudan yaşamış olanların, alanın temsilcilerinin önerdiği rekonstrüksiyonlarda çoğu zaman “kendilerini tanıyamadıkları” sorunuyla yüzleşmek zorunda kaldı. Böylece, tarih ve bellek arasındaki bağlantıları ve ayrılıkları tartışan tarihçiler, yöntemlerini gözden geçirme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Her yıl çok sayıda araştırma üreten aktif alanlara karşılık, son yıllarda alandaki durumunun haritasını çıkaran, belirli yanlarını eleştiren ve aktüel gerekliliklere işaret eden kitap boyutunda özetlemelere de sahibiz.⁶

Dilbilim bilgimiz ve diğer becerilerimizin koyduğu sınırlar kapsamında, bu kitaba katkıda bulunan bizler de benzer bir çaba içerisindeyiz. Metnimizin ana kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nu “izleyen” Balkan devletlerinde ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde aktif olan araştırmacıların çalışmalarını inceleyeceğiz. Ancak bu aşamaya gelmeden önce, 20. yüzyıl tarihyazımı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin tarih geleneği arasındaki bağların tartışılmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle giriş bölümünde Osmanlı kroniklerinin büyük kısmını oluşturan padişahın gücü, Osmanlı bürokrasisi ve savaş yönetimi gibi belli konuların, 20. yüzyıl Osmanlı dönemi tarihyazımında hangi şekilde ele alındığını inceleyeceğiz.

Yazarlarımız 20. yüzyıl tarihyazımının Osmanlı öncelinden iki temel noktada ayrıldığını mutlaka kabul edeceklerdir. Bir yandan, Osmanlı'nın komşularıyla olan ilişkileri modern tarihçiler tarafından yeni ve değişik bir açıdan incelendiyse de, Osmanlı'dan Osmanlı sonrasına geçiş aşama aşama gerçekleşti. 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı kronikleri için dış dünya ile olan ilişkileri sefer veya antlaşmalardan ibaretken, bunu izleyen dönemin yazarları Osmanlı sınırları dışında kalan bölgelerdeki önemli olayların nedenlerini de açıklamaya çalıştılar.

---

6 Krş. Michel Balard vd., “Byzance, l'Orient chrétien et le monde turc”, (ed.) Michel Balard, *L'histoire médiévale en France, bilan et perspectives* (Paris, 1991), s. 331-62.

Fransız Devrimi, hatta sonraki dönemlerde sosyalizmin yükselişi bile ele alınan bu olaylara dahildi.⁷ Dolayısıyla, daha ciddi akademik araştırmaların sonraki yıllarda, cumhuriyet döneminde yapılmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bazı komşu ülkelerle olan ilişkilerinin geniş perspektifli tarihçesinin temeli Osmanlı döneminin son on yıllarında atıldı.

Aynı şekilde, 19. yüzyılda Ahmet Mithat gibi yazarların Avrupa örneğine uyararak Bizans İmparatorluğu'nu "fanatikliğin, saçmalığın ve ahlaksızlığın" yuvası olarak damgalamasıyla birlikte Bizans tarihi de eğitilmiş Osmanlı'nın bilincinde yer etmeye başladı.⁸ İki imparatorluğun dört bir yandan kuşatma altında savaş süren devletler olmaları açısından bile olsa, Ahmet Mithat bile Bizans ile Osmanlı arasında yakın benzerlikler olduğunu kabul etti. İlk kez 1931 yılında basılan ve kuşağımızın çoğu Osmanlı tarihçisi tarafından okunan uzunca bir makalesinde, Osmanlı kültürü tarihinin kurucusu Fuat Köprülü, bu iki sosyo-politik sistem arasında sadece az sayıda doğrudan bağ olabileceği sonucuna varıyordu. Ne de olsa Osmanlı Türkleri, Anadolu sahnesinde boy göstermeye başladığında Bizans İmparatorluğu'nun güçlü dönemleri çoktan geride kalmıştı.⁹ Öğrenciler uzun yıllar Köprülü'nün makalesinin bu konuda söylebilecek son söz olduğunu düşünmeye teşvik edilmişler de, yakın tarihli araştırmalar durumun çok farklı olduğunu açığa çıkardı. Tersine, Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş ve iki toplum arasındaki bağlar verimli bir araştırma alanına dönüştü. Bu kitapta Klaus Peter Matschke tarafından yazılan bö-

7 Christoph Neumann, *Das indirekte Argument, Ein Plädoyer für die Tanzimat vermittelt der Historie. Die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşas Tarih* (Münster, Hamburg, 1994); a.g.e., "Mazdak, nicht Marx: Frühe osmanische Wahrnehmungen von Sozialismus und Kommunismus", *Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920*, (ed.) Hans Georg Majer ve Raoul Motika (Wiesbaden, 1995), s. 211-26.

8 Michael Ursinus, "Byzantine History in Late Ottoman Turkish Historiography", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 10 (1986), s. 211-22; Christoph Herzog, *Geschichte und Ideologie: Mehmed Murad und Celal Nuri über die historischen Ursachen des osmanischen Niedergangs* (Berlin, 1996).

9 Köprülüzade M.Fuat, "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine te'siri hakkında hazı mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası 1* (1931), s. 165-314.

lüm son yıllarda bu alanda yapılan araştırmaların kapsamlı bir şemasını işeriyor.

Osmanlı tarihçileri ateş altındaki sınır bölgelerine, serhatlara sık sık değiniyorlardı. Oysa Türkiye’de çalışan tarihçiler, imparatorluğun 16. yüzyıldaki kuzey, güney ve doğu sınırlarını ancak 20. yüzyılda ayrıntılı olarak incelemeye başladılar. Ama o zaman bile bu alanlara olan ilgi beklenebileceği kadar yoğun değildi.¹⁰ Genelde, Habsburglarla ve 17. ve 18. yüzyıllarda Ruslarla olan sınır ilişkileri Türk olmayan araştırmacılara bırakılırdı.¹¹ Aynı şekilde Osmanlı-Fransız, Osmanlı-İngiliz ve Osmanlı-Hollandalı ilişkileri de, her zaman olmasa da çoğunlukla, doğrudan ilgili ölkelerden gelen Avrupalı ve Kuzey Amerikalı araştırmacıların alanı haline geldi. Örneğin Habsburg konusunda, savaş ve barış zamanlarında sınır ilişkilerinin karmaşıklığı çoğunlukla Avusturyalıları ve Macarları çeken konular oldu.¹²

Öte yandan Avrupa ile ekonomik ilişkiler Türkiye’de de 1970’lerden sonra önemli bir araştırma alanı haline geldi ve akademisyenlerin ilgisi Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönem modern ve sonradan tamamıyla gelişmiş kapitalist dünya ekonomisine dahil edilmesine odaklandı.¹³ İlgili tarihçilerin büyük

10 Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü”, *Bellefen* 12 (1948), s. 349-402; Bekir Kütüköğlü, *Osmanlı-Iran siyasi münasebetleri, I: 1578-1590* (İstanbul, 1962); Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun güney siyaseti. Habeş Eyaleti* (İstanbul, 1974).

11 Kemal Beydilli tarafından yazılan iki inceleme özellikle olağanüstüdür: *Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik* (Münih, 1976) ve *Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. yüzyılda Osmanlı-Prusya münasebetleri* (İstanbul, 1985)

12 Géza Dávid ve Pál Fodor (ed.) *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent* (Budapeřte, 1994); Markus Köhbach, *Die Eroberung von Füle durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa* (Viyana, 1994); Claudia Roemer, *Osmanische Festungsbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murads III. Dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe* (Viyana, 1995); Gábor Ágoston, “Habsburgs and Ottomans, Defiance, Military Change and Shifts in Power”, *The Turkish Studies Association Bulletin* 22, 1 (1998), s. 126-41. Osmanlı-Macar sınırının Macarlarca ele alınış şekli için, Géza Dávid ve Pál Fodor’un bu kitaptaki makalelerinin tamamına bakınız.

13 İlgili çalışmalara bir bakış için bkz. (ed.) Huri İslamoğlu-İnan *The Ottoman Empire and the World Economy* (Cambridge, Paris, 1987).

bir kısmı çalışmalarında Wallerstein modelini kullandı ve Osmanlı topraklarının nasıl ve ne zaman bağımlı “çevre”nin bir parçası haline geldiği sorusunu ele aldı. Sonraki aşamalarda, Osmanlı'nın bu “dahil edilme”ye nasıl tepki gösterdiği, iflas mı yoksa sisteme uyum mu gösterebildiği sorusu da önemli noktalardan biri haline geldi.¹⁴

Türk tarihçiler günümüze kadar Osmanlı'daki meslektaşlarının çizdiği yolda ilerlemiş ve Osmanlı merkezini araştırmayı yeğlemişlerdir. Ancak günümüz Osmanlı dönemi tarihyazımının, Osmanlı örneklerine göre büyük farklılık gösteren yeni bir özelliği, imparatorluğa bağlı belirli bölgelerin tarihiyle ilgilidir. Genelde bu bölgeler, yaşamları ve kariyerleri çoğunlukla imparatorluğun merkezine yönelmiş olan Osmanlı kronik yazarlarından az ilgi görmüşlerdi. Merkez ve taşra arasındaki ilişkiler kitabımızın birçok yazısında önemli yer tutacağından giriş bölümünde bu konuya sadece bir göz atmakla yetiniyoruz. 18. yüzyılda karşılaşılan merkezin çözülmesine yönelik eğilimleri ulusalcı hareketlerin öncüleri olarak görmek gibi naif girişimler aşılmışsa da, doğal olarak tarihçiler arasında bölgesel araştırmaların meşruiyeti 19. ve 20. yüzyılların ulusalcı hareketiyle yakından ilgilidir. Sadece birkaç yıl önce, merkezileşmenin her zaman “modernite” ile eş anlamlı olmadığını gösteren önemli bir inceleme yayımlandı.¹⁵ Bu bakış açısına göre, yerel elit kesimlerin “kendi” yörelerinin potansiyeli hakkında artan bilinçleri ve Osmanlı merkeziyle sıkı, hatta gittikçe sıkılaşan bağları birlikte var olabilirdi. Bu gözlem özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgeleri için geçerlidir.

Yazarlarımız tarafından çok ayrıntılı ele alınmadığından, kitapta bütünlük sağlayabilmek için, entegrasyon ve yerel farkındalık arasındaki gerginliği kısaca burada işleyeceğiz.

---

14 Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution* (Cambridge, 1993).

15 Salzman, “An Ancien Régime”.

Osmanlı döneminde Osmanlı tarihi

Her “modern tarzlı” tarihçi, incelemeye koyulduğu toplumun tarihyazım geleneklerine şu ya da bu şekilde bağlıdır. Bu gelenek, araştırmacının erişebildiği kaynaklarda ne tür bilgi bulağını belirler. Belli bir dönemin kendi yazarlarının bile kronolojik titizlik ve siyasi ayrıntılara özen göstermeye öncelik tanımadıkları durumlarda, çağdaş tarihçiler önemli olayların ne zaman, nasıl ve neden geliştiklerini belirlemede büyük zorluklarla karşılaşacaklardır.¹⁶ Mesele daha derinlikli ele alındığında ise, araştırmacıların sık sık, sonuçta onca zaman geçirdikleri “kendi” kaynaklarıyla sıkı bir özdeşleşmeye girme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları görülecektir. Çoğunlukla üstesinden gelinmesi gereken ve birçok kültürde saray, diplomasi ve bilim alanlarında oldum olası günlük dilden farklı bir jargonun kullanılmasından dolayı ağırlaşan bir de dil engeli vardır. Bütün bunlar kayda değer bir zaman ve emek yatırımı anlamına gelir ve araştırmacıların, bu yatırım bir yapıldı mı, genellikle “kendi” kaynaklarının “mutlaka doğruyu yakalamış” olacakları duygusuna kapılmalarına yol açar. Böyle olmasaydı, yeni kaynaklara ulaşmak için yeni bir yatırımın yapılması gerekirdi. Ancak bir insan ömrü, ne yazık ki, sınırlıdır.¹⁷

Rutine bağlılığın yanı sıra, çağdaş tarihçilerin 16. ya da 19. yüzyıl yazarlarının görüşlerini fazla eleştirmeden kabul etmelerine neden olan, birincil kaynaklarla duygusal özdeşleşmenin oluşmasıdır. Osmanlı tarihçilerinin önemli olarak kabul ettikleri, acemi, hatta belki de deneyimli Osmanlı dönemi tarihçisine bile “doğal olarak” önemli görünecektir. Bunun ötesinde, *de facto* var olan bu etkilenme, bilimsel bir düzeyde de kolay-

16 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, Los Angeles, 1995), s. 116 ve başka yerlerde.

17 İyi bir örnek olarak Türkiye’de Arap harflerinden Latin harflerine geçişine yabancı araştırmacılar camiasının büyük kuşkuyla yaklaştığına değinebiliriz. Yeni alfabe üzerine titizce çalışılmıştı ve başka olumlu yönlerinin yanı sıra, ilk defa Türkçe metinlerin çabucak okunmasına da olanak tanıyordu. Ancak birçok yabancı Osmanlı bilimcisinin bu yeni harfleri kabul etmesi birkaç on yıl sürdü; ne de olsa bu yazımın öncülünü öğrenmeleri uzun zaman almıştı.

ca meşru kılınır: Hepimiz tarihçilerin ölümcül günahı anakronizmden korkarız ve eldeki birincil kaynakların sunduğu bakış açısını kabul etmek de bu tehlikeden korunmanın güvenli bir yolu gibi gözükür. Ancak kronik ve anı yazarlarının söylemlerine aşırı bir bağlılık, bu kişilerin *quantité négligeable*, yani göz ardı edilebilecek faktör olarak gördükleri, Osmanlı örneğinde olduğu gibi zanaatçılar, köylüler ve kadınlar da dahil her şeyi ve herkesi göz ardı etmeleriyle sonuçlanacaktır. Bu yüzden birincil kaynaklara bağlılık, ele alınan yazarların ve buldukları bağlamın eleştirel bir gözle incelenmesiyle ve bu yazarların temel iddialarıyla el ele gitmelidir. Ama tüm bunlar Osmanlı dönemi tarihyazımını, Osmanlı tarihyazımı geleneklerini de dik-kate almadan anlayamayacağımız anlamına gelir.

Yaşadıkları dönemlerde, Osmanlı sarayına yakın aktif ya da eski memurlar, Osmanlı hanedanıyla ilgili çok sayıda tarih kitabı yazdı. 16. yüzyılda, İran epik şiirinin ustası Firdevs'ten esinlenerek koşuk şeklinde dönemin yönetiminin kaydını tutmak üzere bir şehnameci görevlendirilirdi.¹⁸ Bu girişim çok sürdürülmedi; 17. yüzyılda resmî tarih yazımcıları kalmamıştı. 18. yüzyılın bir döneminde padişah, kronik yazımına parasal destek sağlamaya başladığında, Halepli Mustafa Nâimâ ya da Mehmet Reşit gibi iyi eğitilmiş yazarlar tarafından süssüz düzyazıyla yeni kayıtlar tutulmaya başlandı.¹⁹ İmparatorluğun sonuna kadar padişah defalarca resmî tarih kroniklerinin yazılması emrini verdi.²⁰ Ama çoğunlukla çok ciltli olan bu yapıtlar hiçbir zaman tekel oluşturmadı; resmî sponsorları olmayan yazarların hazırladığı tarih kitapları da her zaman vardı ve 19. yüzyılda bu kitapların bir çoğu da basılacaktı. Yazdıkları kroniklere resmî çevrelerce parasal destek verilen yazarların çoğundan, kendilerinin tanık olmadığı uzun dönemleri işlemele-ri bekleniyordu; bu ise, kendilerinden önce gelen yazarların ça-

18 Christine Woodhead, *Ta 'İkî-zâde's şehnâme-i hümayun. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94* (Berlin, 1983).

19 Lewis Thomas, *A Study of Naima*, (ed.) Norman Itzkowitz (New York, 1972).

20 19. yüzyılda saygın bir siyasetçi ve aydınının bu görevin nasıl üstesinden geldiği sorusu için bkz. Neumann, *Das indirekte Argument*.

lışmalarına dayanmalarını gerektiriyordu. Bazı belli durumlarda, özellikle de yazarın aktif ya da eski yüksek düzeyli bir bürokrat olduğu durumlarda, bu kişilere bazı resmî belgelere erişme olanağı da tanınabiliyordu.

Bunun ötesinde, Osmanlı eyaletlerinde tarih hakkında yazmak nesli tükenmiş bir zanaat olmaktan çok uzaktı. 16. yüzyılda bile İstanbullu aydınlar Memlûk Mısırındaki tarih ve tarih yazımına hayranlıkla baksa da bunu izleyen dönemin olayları yine kroniklerde kaydedilmiştir. Mısır hakkında yazan Osmanlılar, 17. yüzyıla kadar yerel Mısırlı kaynaklardan bilgi toplarken, bu dönemden itibaren gittikçe kendi araştırmalarını yapmaya başladılar.²¹ Suriye'nin büyük şehirlerinde 18. yüzyıl, hem Müslümanların hem de Hıristiyanların yerel olaylar üzerine yazmaya başladıkları bir dönem oldu. Bazen yaşadıkları kentlerde olanlarla yetiniyorlardı ama bazı kronik yazarlarının bakış açısı daha genişti. Örneğin, Mekke'ye giden hac yolunu ve geçtikleri çölleri de içeriyordu.²² Musul'da yerel ulemalar ve zanaatkârlar bile kentlerindeki yaşam üzerine yazıyorlardı. 18. yüzyılda bir dokumacı ustasının yazdığı ve kadınlar gibi çekilmez varlıklarla uğraşmak zorunda kalacak kadar düşkünelmiş olmasından şikâyetçi olduğu bir şiir özellikle etkileyicidir.²³ 18. yüzyılın sonlarında, Mustafa Başeskiya adında sıradan bir Saraybosnalı da birçok Boşnakça sözcükle zenginleştirilmiş bir Osmanlıca ile yazılmış bir kent kroniği kaleme aldı.²⁴ Yunan

21 Doris Behrens-Abouseif, *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule, Institutions, Waqf and Architecture in Cairo (16th and 17th Centuries)* (Leiden, 1994), s. 8-13.

22 Bruce Masters, "The View from the Province: Syrian Chronicles of the Eighteenth Century", *Journal of the American Oriental Society* 114, 3 (1994), s. 353-362.

23 Dina R. Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire, Mosul, 1540-1834* (Cambridge, 1997), s. 138.

24 Bosnalılar tarafından yazılan kronikler için krř. Salih Sidki Hadžihuseinovič Muvekkit, *Tarih-i Bosna*, çeviren ve yorumlayan Abdulah Polimac vd. (Saraybosna, 1998), s. XVII-XXXIII. Salih Sidki (1825-1888) geleneksel bir kronik ve çağdaş bir incelemenin ortasında bir kitap yazdı. "Epik bir stil" ile yazmasına rağmen (s. XXX) ve tarihsel doğrulukta her zaman ısrar etmese de, etkileyici bir yelpazedeki, hem Sırp hem de Osmanlı kaynaklarından yararlandı. Bu özelliği ile Johann Strauss'un kitabımız için yazdığı makalesinde değineceği Osmanlı döneminin belli bazı Rum yazarları ile karşılaştırılabilir. Bize bu referansı sağlayan Markus Koller'e müteşekkiriz.

taşra kronikleri ise 17. yüzyıldan itibaren hep mevcuttu; bunların bir kısmı bu kitapta Johann Strauss tarafından işlenecektir.

Her zaman olmasa da bazı durumlarda Osmanlı hanedan tarihi, İslam öncesi hükümdarlarını ve erken İslam dönemleri tarihini de içerebilen bir dünya tarihi bağlamında işleniyordu. Ama asıl ilgi odağı, Osmanlı sultanlarının yaptıklarıydı. Dolayısıyla bir bölümde incelenmesi gereken zaman birimi, belirli bir padişahın hükümdarlık dönemi idi. İmparatorluğun meşruyetine kaynak sağlayan savaş ve kamusal gelişmeye bu yüzden özel ilgi gösteriliyordu. Ancak Osmanlı yönetimi bu kronikleri kendi tarihini belgeleyebileceği alanlar olarak da kullanıyordu; dolayısıyla yüksek görevlere terfiler çoğunlukla ayrı bölümlerde işleniyordu. Bunun ötesinde birçok kronik, ele alınan yönetim döneminde meydana gelen olayları işledikten sonra, söz konusu dönemde ölen önemli kişilerin biyografilerine de yer veriyordu. Bu yöntem, hükümdarın tarihini, ona hizmet eden adamlarınkiyle yüceltmeye bir olanak daha sağlıyordu. Bu tür bir tarih anlayışı sosyo-politik bir bakış açısından anlamlı görünüyordu. Sonuçta 1640'lardan itibaren başvezirlerin, kadıların, valide sultanların, harem ve yeniçeri ağalarının Osmanlı siyasetinde büyük bir rol oynadığı gittikçe belirginleşiyordu. Bu şekilde Osmanlı devleti en kötü durumda bile bir padişahın; reşit olmasına kadar geçmesi gereken uzun süreyi, devlet işlerine karşı ilgisizliğini hatta, en azından bir süreliğine, akli dengesinin bozukluğunu bile atlatabilirdi.²⁵

20. yüzyıl tarihçilerinin karşısına çıkan bir sorun

Tüm bunlar, 19. ve 20. yüzyıl bilim adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini incelemeye koyulduklarında, sürmekte olan bir tarih geleneğine dayanabilecekleri anlamına geliyor. Bu padişahın şimdiki ve eski uyrukları için olduğu gibi, Osmanlı tarihine dışarıdan yaklaşan Avusturyalı araştırmacı-diplomat Joseph von Hammer-Purgstall gibileri için de geçerlidir.²⁶ Os-

25 Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*, s. 38.

26 Ancak Hammer-Purgstall İstanbul'da uzun yıllar yaşamış bir kişiydi.

manlı tarzı tarihyazımı, sadece İstanbul merkezli tarih kitapları için geçerli olduğu durumlarda bile bir imparatorluk geleneği oluşturuyordu; Çin sarayının da her hanedan için resmî tarihlere ödenek ayırdığı anımsanmalı. Taşrada yazılan kroniklere gelince, nüfuzları yok denecek kadar azdı. Johann Strauss'un makalesi, bu tür yazıların, yazıldıkları ve tarihlerini yücelttikleri bölgelerde bile o kadar uzun süre ilgi görmediğini gösteriyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hatta kimi durumlarda çok daha sonrasına kadar, Avrupalı tarihçilerin tarzına çok benzer bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu tarihi de "kral ve savaşlar" a ağırlık verdi. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk dönemlerinde hem Osmanlı kronik yazarları hem de Avrupalı tarihçiler için, diplomatik ilişkiler ikinci planda kalıyordu; tarihin *asıl* konusu savaşlardı. Göze çarpan bu benzerlik büyük olasılıkla söz konusu iki kültürün de tarih uğraşları için belirleyici olan hükümdar merkezli düşünme tarzından kaynaklanıyordu. Bakanları ve generalleriyle birlikte hükümdarlar, neredeyse tek meşru tarihî "aktör" olarak algılanıyordu. Bu konuda, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Osmanlı'ya ilginin özellikle büyük olduğu 19. ve 20. yüzyıl orta Avrupası'nda benzer düşünme tarzları ön plandaydı.²⁷

Padişahın gücü ve görkemi

Bu benzerlik göz önünde bulundurulduğunda, tarihçilerin ancak son yirmi yılda padişahın gücünün ve meşruiyetinin temellerini incelemeye başlamış olmaları şaşırtıcıdır. Bu döneme kadar, en azından Abdülhamit öncesi dönemin ve imparatorluğun Müslüman nüfusunun söz konusu olduğu yerde, bu

---

27 Kabul edilmelidir ki 1945 sonrasında ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik yönelimi olan değişik bir tarih stilini öne çıkaran tüm araştırmacıların hepsinin demokratik kanaatlarıyla öne çıktığı kesinlikle söylenemez. Ancak 20. yüzyılda meydana gelen olayları izleyen biri için, her ne kadar da "efendileri" tarafından manipüle edilmiş olsalar bile, güncel tarihte "sıradan" insanların oynadığı rolü görmezden gelmek giderek zorlaşıyordu. "Krallar ve Savaşlar" yaklaşımının gözden düşmesinde bu gerçek yaşam durumunun büyük etkisi olmuş olmalı.

meşruiyet tartışma götürmezdi. Ya da Büşra Ersanlı'nın araştırmasında da ortaya konduğu gibi, tam tersi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde, Osmanlı yöneticileri yozlaşmış ve dolayısıyla, zaten gayri-meşru olarak kabul edilirdi.²⁸ Aslında padişahın meşruiyeti, ilk bakışta zannedilebileceği kadar basit bir mesele değildi.²⁹ 16. yüzyılın "klasik dönemi"nde, Kureyş soyundan gelmedikleri için Osmanlı padişahlarının bir "meşruiyet açığı" problemleri vardı. Bunun yanı sıra, aynı durumda olan diğer İslam hanedanlarının aksine, Osmanlı padişahları, hiçbir zaman Kureyş soyundan geldiklerine yönelik iddialarda bulunmadılar. Bu hükümdarlar, Orta Asya'nın Türk-Moğol dünyasının temel meşruiyet yöntemini kullanarak, atalarının Cengiz Han olduğunu da iddia edemezlerdi. Bunun yerine Osmanlı padişahları, genellikle hükümdarlıklarının İslam dünyasına verdikleri somut hizmetlerle meşruiyet kazandığını ileri sürerlerdi.³⁰ Meşruiyet kazanmanın bu yönteminde, kâfirlere karşı kazanılan zaferler büyük önem taşırdı ve dolayısıyla 17. yüzyılın sonlarında bile, Habsburglara karşı yenilgiye düşen bir padişah hükümdarlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi.³¹ Ancak imparatorluğun sınırları içinde padişaha atfedilen "adaletli rol" de ona meşruiyet kazandıran önemli bir faktördü. Bu, başkente her yıl ulaşan ve padişahın suistimale karşı tazminat isteyen arzuhallere yanıt olarak verdiği emirlerden de anlaşılır. Ama Osmanlı hükümdarları, yönetme haklarını, halkın çıkarlarını korumada gösterdikleri itina ile de pekiştiriyorlardı. Bu amaçla yaptıkları işlerin arasında tüccarların, gezginlerin ve özellikle de Mekke yolunda-

28 Ancak bu, bizim ve bazı durumlarda dönemin çağdaşlarının da "yozlaşmış" olarak algıladıkları uygulamaların Osmanlı tarihçilerinin ilgisini çekmeye başladığı anlamına gelmez. Bu türde analizlerden basılan sadece birkaçından biri Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Muştafâ 'Âli (1541-1600)* (Princeton, 1986), s. 85-86, 120-121 ve çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde rüşvet (Özellikle adli rüşvet)* (Ankara, 1969).

29 Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, s. 270 vd.

30 Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, s. 288-89.

31 Rifaat Abou-El-Haj, "Ottoman Methods of Negotiation: The Karlowitz Case", *Der Islam* 51, 1 (1974), s. 131-37.

ki hacıların korunması yer alıyordu. Ayrıca Arap yarımadasındaki kutsal kentlerin tahıl kaynaklarının sağlanması ya da çok belirgin yerlere etkileyici dinî yapıtların dikilmesi de padişahın meşruiyetini artırabilirdi.

Yine de Osmanlı'nın meşruiyetinin bu pratik yanı, sembol kullanımından uzak değildi, Aksine: Gülrü Necipoğlu, genç Sultan Süleyman'ın maiyetinin orta Avrupa'nın ve belki de İtalya'nın çabukça fethedilmesini umdukları 1520'li yıllarda Başvezir İbrahim Paşa tarafından verilen ve daha çok papanın başlığını anımsatan bir başlığın siparişini inceledi.³² Fetihler gerçekleşmediğinde bu başlık eritildi. Ama 1550'li yıllarda, I. Ahmet'in de Sultanahmet Camii'nde yaptığı gibi, Büyük Süleymaniye Camii külliyesi, padişahın Şii ayrılıkçalarına karşı kazandığı zaferi kutlayan yazılarla süslendi.³³ Osmanlı hükümdarların başkentte olduğu gibi büyük taşra kentlerinde de halka açık büyük şenlikler düzenlemeleri de, halkın, en azından bir kısmının gözündeki imajlarını yüceltmeye yarıyordu.

Son yıllarda yapılan araştırmalar ölen padişahların cenaze törenlerinin ve ardıllarının devralma törenlerinin de hanedanın meşruiyetini pekiştirmeye yaradığını göstermiştir. Özellikle de 16. yüzyıldan itibaren cenaze törenlerinde, ölü hükümdarın vefat eden diğer Müslümanlarla aynı yazgıyı paylaştığına yönelik dinî gerçeğin vurgulanmasına rağmen, bu tez geçerliliğini korur. Sünni inancın kendisi de meşruiyeti sağlayan temel bir öğe olmuştu. Bunun ötesinde, ilk bakışta merkezi taç giyme töreninin meşruiyeti pekiştirme açısından taşıdığı değer sınırlı gibi görünse de, aslında yeni bir padişahın gelişi daha büyük bir etki yaratıyordu. Çünkü, Topkapı Sarayı'nın duvarlarının halkın gözünden sakladığı vezir ve yüksek bakanların sadakat yeminlerinin yanı sıra, 17. yüzyılda yeni

32 Gülrü Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", *The Art Bulletin* 71, 3 (1989) s. 401-27.

33 Gülrü Necipoğlu-Kafadar, "The Süleymaniye Complex in Istanbul: an Interpretation," *Muqarnas* 3 (1986), s. 92-117; [Ca'fer Efendi], *Risâle-i mi'mâriyye, an early-seventeenth-century Ottoman treatise on architecture*, (çev.) Howard Crane (Leiden, 1987).

bir ritüel daha geliştirildi. Bu Eyüp duvarlarının dışında “Osman’ın kılıcı”nın kuşanılmasıydı. Bu hac ve tahta çıkma ritüeli sırasında hükümdar, İstanbul halkına görünür ve sembolik olarak kenti devralırdı.³⁴

Padişahın gücü ve meşruiyeti üzerine yapılan yeni çalışmalarda işlenen olayların bir çoğunu Osmanlı elit kesimi de önemli buluyordu ki, ilk kez İstanbul’da çalışan kronik yazarları tarafından kaydedilmişlerdi. Dolayısıyla, padişahın gücü ve meşruiyeti ile ilgilenen çağdaş tarihçilerin, Osmanlı öncellerinin çalışmalarına katıldıklarını ileri sürmek yanlış olmasa da günümüz tarihçilerinin ilgili fenomenleri karşılaştırmalı tarihin ve siyasi antropolojinin sağladığı daha geniş bir bağlamda inceleme olanağı buldukları da bir gerçektir.

Tarihî aktörler olarak bürokratlar

Osmanlı kroniklerinde tarihî aktör olarak ziyadesiyle önemli bir yer tutan bürokrasi, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı tarihçisine de anlamlı gelmiş olmalıydı. Sonuçta Max Weber kısa bir zaman öncesinde, bürokratik yönetim tarzının “olgun” devletlere özgü olduğunu öne sürmüştü. Ancak 1940’lı yıllardan önce Weber, Osmanlı ve Türk tarihçilerde henüz ilgi uyandırmıyordu.³⁵ Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenen Avrupalı tarihçiler birincil kaynaklarını bir araya toplamakla meşguldüler ki bu önce Birinci Dünya Savaşı, sonra da savaş sonrası karmaşalarından dolayı kütüphanelerin dağılmış olduğu ve araştırma gezileri için fonların ayrılamadığı bir zamanda bu zor

34 Nicolas Vatin, “Aux origines du pèlerinage à Eyüp des sultans ottomans”, *Turcica* 27 (1995), s. 91-100.

35 Bu konu üzerine Weber’in geliştirdiği düşüncelerin İngilizcedeki elverişli bir özeti için bkz. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organisation*, çev. A. M. Henderson ve Talcott Parsons, derleyen ve giriş: Talcott Parsons (New York, London 1964), s. 341-68. Osmanlı döneminin sonlarındaki “artisan mentality” özgün özelliklerini açıklamaya çalışırken, Weber’in kategorilerinden yararlanan ilk Türk tarihçi Sabri Ülgener (1911-1983) oldu. Daha yakın zamanlı katkılarının arasında, Carter Findley’den iki kitap var, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789-1922* (Princeton, 1980) ve *Ottoman Civil Officialdom, a Social History* (Princeton, 1989).

bir girişimdi. Dolayısıyla, dünya tarihi açısından bakıldığında, Osmanlı bürokrasinin bu bağlamda oynadığı rol tamamen göz ardı edildi. Ancak 1945 sonrasında ve belki de dönemin Amerikan sosyal bilimcileri arasında yeni Webercilik akımlarına karşı belli belirsiz bir ilginin gösterilmesiyle, Osmanlı bürokrasisi kendi başına bir araştırma alanı olarak “oturdu”.

Buna rağmen, Osmanlı devlet yapısıyla ilgilenen tarihçileri, Osmanlı ordusu ve merkezî yönetimiyle ilgili bir dizi uzunca inceleme de oldukça zor duruma soktu. Bu ciltler İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayımlanmış, 1965 yılında İslam yasası ve din uzmanları (ilmiye) hakkında son bir cildin eklenmesiyle tamamlanmışlardı.³⁶ Bu kitaplar, Türkiye’de bir yenilik sayılırdı, çünkü Osmanlı tarihyazımı, yönetim yapısının böylece bir tablosunu çok seyrek çıkarmıştı. Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan Avrupalı tarihçilerse, Osmanlı “kurumlarını” betimleme denemeleri –1815 yılında Joseph von Hammer’in yayımladığı ayrıntılı bir örneğinde olduğu gibi– 16. yüzyıldan beri yapıldığı için bu biçimi yakından tanıyorlardı.³⁷ Ancak Uzunçarşılı’ya kadar bu tür incelemeler, elde bulunan az sayıda Osmanlı kaynağında verilen bilgilere dayandırılıyordu. Ya da çoğu durumda, Osmanlı İmparatorluğu’na giden Avrupalı yolcuların topladıkları ve kaynakları tatmin edici olmayan malzemeleri yeniden ortaya sürüyorlardı.³⁸ En iyi durumda, tek tük bazı belgeler, ellerine düşerlerse, aralarında 18. yüzyılda Mouradjea d’Ohsson’un ve 19. yüzyılın başlarının

36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal* (İstanbul, 1941); a.g.e., *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapukulu ocakları*, 2 cilt (Ankara, 1943-44); a.g.e., *Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı* (Ankara, 1945); a.g.e., *Osmanlı Devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı* (Ankara, 1948); a.g.e., *Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilâtı* (Ankara, 1965).

37 Joseph von Hammer-[Purgstall], *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze* (Hildesheim, yeni basım 1963).

38 Bir şeyhülislam’ın idam edileceği şekil hakkında bu tür bir yanlış bilgilendirmenin iyi bir örneğini Hans Georg Majer inceledi, “Der Tod im Mörser: eine Strafe für osmanische Scheichülislame?”, *Von der Pruth-Ebene bis zum Gipfel des Ida. Festschrift zum 70. Geburtstag von Emanuel Turczynski*, (der.) Gerhard Grimm (Münih, 1989), s. 141-52.

da Hammer'in da içinde bulunduğu yazarlar tarafından kullanılabilirdi.³⁹

Uzunçarşılı ise betimlemelerini Osmanlı kronikleri ve büyük ölçüde, orijinal arşiv belgeleri gibi söz konusu yapılandırmalara çok daha yakın kaynaklardan belgelemeye koyuldu. Günümüz bakış açısıyla Uzunçarşılı'nın en zayıf noktası, Osmanlı yönetimi içerisindeki değişik bürokratik yapılandırmaların zaman içerisinde değişime uğrayan yapılandırmalar olduğunu görememesi ya da görmeyi reddetmesidir. Önemli yeniden yapılandırmaları, özellikle de 18. yüzyılda olanları izlemesine rağmen, Uzunçarşılı'nın betimlediği kurumlar ebediyen hüküm sürecek gibidirler. Uzunçarşılı için 15. yüzyılın ortasında başlayan ve yaklaşık dört yüzyıl sonra sona eren, durağan bir “klasik Osmanlı dönemi” olduğu söylenebilir. Onun için bu dönem sırasında olmuş ve olabilecek herhangi bir değişiklik, güzel bir yaz gününde derin bir gölde görünebilecek yüzeysel kıpırdanmalardan fazlası olamazdı.

Ayrıca Uzunçarşılı gerçek bir bölge anlayışı da sergilemiyor. Uzunçarşılı, İstanbul'da işleyen bürokratik yapılarla sınırlı kalmaya eğilimli olduğundan bu eksiklik özellikle dikkat çekicidir. Durum böyleyken bile, bu sürekli değişen ve halkı büyük çeşitlilik gösteren kocaman başkentini adı çok sık anılmaz. Yazar, kitaplarının hiçbir cildinde Osmanlı yönetiminin halk arasındaki değişimlere nasıl tepki verdiğini sorgulamamıştır. Dolayısıyla yönetimdeki yeniden yapılandırmanın sosyal ya da ekonomik bir arka planının olabileceği hiç dikkate alınmamıştır. Günümüz okuyucusuna bu, garip bir soyutluk duygusu, Peter Pan'in düşler ülkesinde yaşama duygusunu veriyor. Ama bu eleştiriler, 1970'lerde ve sonrasında, bu tür sorunların Osmanlı dönemi tarihçilerinin görüş alanına girmeye başladığında geliştirilen bir bakış açısından hareketle yapılan eleştirilerdir. 1940'lı yıllar için Uzunçarşılı'nın kitapları olağanüstü bir başarı sayılıyordu – o kadar ki, Osmanlı bürokrasisine karşı akademik ilginin, “Uzunçarşılı Weber'e rastlandığında” oluştuğunu söyleyebiliriz.

39 Mouradjea d'Ohsson, *Tableau général de l'empire Ottoman*, 2. baskı, 7 cilt (Paris, 1788-1824).

Osmanlı savaş politikası

Herkes “kral ve savaş” tarzı tarih anlatımında savaşların tumtu-raklı bir şekilde ele alındığını bilir: 19. yüzyıla kadar Osmanlı ta-rihyazını da bu kurala uyardı. Gördüğümüz gibi, kâfirlere kar-şı savaşlarda elde edilen zaferler meşruiyeti pekiştiren önemli bir araç olarak işleniyordu. Bunun yanı sıra, 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı yazarlar da Osmanlı İmparatorluğu’nu neredeyse tama-men bir asker toplumu olarak görme eğilimi sergiliyorlardı.

Yine de son yetmiş yılın tarihyazımında Osmanlı savaş politi-kası çok rağbet edilen bir araştırma alanı oluşturmadı. Türk ta-rafında bunun bir nedeni, Türkiye Cumhuriyeti’nin ardışık hü-kümetlerinin Yunanistan, İngiliz ve diğeri müttefiklerine kar-şı yapılan savaşı, yeni devletin kuruluşunun *temeli* olarak gör-meleri ve görmeye devam etmeleri olabilir. Ancak 1923 yılın-da, Lozan Antlaşması barış sağladığında, Türkiye Cumhuriye-ti sadece uluslararası çapta barış istemlerini açıklamakla kal-madı, aynı zamanda şaşırtıcı bir ölçüde yurt dışındaki savaşlar-dan uzak durmayı başardı.⁴⁰ Bu, Osmanlı sultanlarının “sefer ve zafer”lerinin hâlâ siyasi söylemin bir parçası olmasına rağ-men, Türk tarihçilerinin neden Osmanlı savaş politikası ile faz-la ilgilenmediklerini açıklayabilir.⁴¹ Belki de, bunun yanı sıra, Osmanlı alanında çalışanların bir çoğı, hangi ülkeden gelirler-se gelsinler, savaşın her şekline karşı somatik bir tepki geliştir-miş olabilirler. Savaş ve Nazizm travması sadece birkaç yıl ge-ride kalmışken savaş konusu, duygusallıktan arınmış bir şekil-de yaklaşılabilecek bir konu değıldir. Öte yandan, Türk olma-yan birçoğ tarihçi için, savaşın dehşetinden dolayı oluşan ken-di sorunlarını oldukça uzak bir geçmişe ve yabancı bir uygarlı-ğ’a yansıtmak, anlamsız gelir. Dolayısıyla öyle görünüyor ki, en mantıklı yol, konudan kaçınmaktı.

40 Tek istisnalar, 1946 yılının sonlarında Mihver güçlerine karşı savaş ilanı, Kore savaşında savaşmak üzere birliklerin gönderilmesi, Kıbrıs çıkartması (1974) ve son Körfez Savaşında oldukça küçük çaplı bir katılımdı.

41 Osmanlı savaş yönetimi alanında belirlemekte olan uzmanlar arasında İngiliz, Amerikalı ve Macar araştırmacılara ama sadece birkaç Türk tarihçiye rastla-mamız kayda değırdir.

Böyle olmuş olsun ya da olmasın, manzara artık değişmekte. Bu değişim, iktisat tarihçisi Mehmet Genç'in yazdığı ve 18. yüzyılda Osmanlı savaşlarının maliyetinin nasıl karşılandığını inceleyen öncü makale ile başladı.⁴² Genç, özellikle de 1750'den sonraki askerî gerilemeye büyük ölçüde Osmanlı ordularına yeteri kadar silah, üniforma ve çadır sağlanamamasının neden olduğundan yola çıkıyor. Osmanlı'nın zannat ekonomisinde görülen bu zayıflığın nedeni ise, savaş malzemeleri için yapılan ödemelerin –yapılırlarsa eğer– piyasa değerinin çok altında kalmalarında yatıyordu. Bunun yanı sıra, yüksek verimli üreticiler daha başarısız rakiplerine göre daha büyük siparişler alıyorlardı. Malları birkaç büyük dağıtıcıdan toplamak bir bürok-rata tabii ki daha kolay geliyordu. Ancak aynı zamanda zanaat-kâr ve esnaf ahlakında meslektaşlarından fazla kazananın tepki gördüğü de unutulmamalıdır. Osmanlı makamları bu anlayışı pekiştirmiş olabilirler. Dolayısıyla uzun süreli bir savaş, sermayesi olmayan zanaatkârların neredeyse iflasına yol açıyordu ve böylece 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu savaşa kaynak bulmadaki yetersizliğinin kurbanı oldu.

Genç, bu konuyu bir iktisat tarihçisinin bakış açısıyla inceleyen genç meslektaşı Rhoads Murphey ise bir sosyal tarihçinin yaklaşımını seçecekti.⁴³ Murphey, ikincil kaynaklarda yinelenen ve iman gücüyle kahramanlıktan kahramanlığa koştu-ran Osmanlı askerini anlatan eski hikâyenin, masaldan başka bir şey olmadığını göstermeyi amaçlıyordu. Diğer askerler gibi Osmanlı ordu mensupları da savaş vurgunu şeklinde, ama aynı zamanda, kabaca da olsa, hakka hakkını veren bir adalet sistemi içinde, dişe dokunur ödülleri bekliyordu. Padişahın Osmanlı tarihi boyunca birçok kriz döneminde gücünü koruyan ve adaletli olduğu temeline dayanan itibarı, bu bağlamda istikrarı sağlayan bir faktör olarak ortaya çıkıyordu. Murphey'nin görüşüne göre 1700 yıllarına kadar Osmanlı toplumu, askerlerin bek-

42 Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt, Toplum-sal Araştırmalar Dergisi*, 49/4, s. 51-61; 50/5 (1984), s. 86-93; Fransız versiyonu: "L'Économie ottomane et la guerre au XVIIIe siècle," *Turcica* 27 (1995), s. 177-96.

43 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700* (Londra, 1999).

lentilerini fazla sorun ya da zorluk yaşamadan karşılayacak bir şekilde düzenlenmişti.

Murphey'nin araştırmaları önce IV. Murat ve Doğu seferlerine odaklanmıştı. Monografisini yazarken, Macaristan'daki Uzun Savaş sırasındaki Osmanlı seferlerinin lojistiğini araştıran Caroline Finkel'in çalışmalarına da başvurma olanağı bulundu. Finkel, Osmanlı askerî örgütlenmesinin 1600 yıllarında, sanıldığından daha etkin olduğunu ortaya koymuştu, çünkü erzağın çoğunun ve askerlerin önemli bir kısmının, Osmanlı merkezinden değil, serhat ya da sınır savaşlarının ülkesi olarak gelişen ününü doğrulayan Bosna'dan geldiklerini göstermişti.⁴⁴ Gábor Ágoston da bu konu üzerine eğildi ve Osmanlıların, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa bağlamında "askerî devrim" olarak tanınan gelişmenin temel özelliklerine nasıl tepki verdiklerini inceledi. Bu yenilikler dalgası barutun ve küçük silahların geniş çaplı kullanımını içeriyordu.⁴⁵ Ágoston'a göre, 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı ordularının yenilgilerine neden olan, modası geçmiş silah teknolojilerine bağlılık ya da kurşun ve barut gibi temel malzemelerin eksikliğinden çok, bir organizasyon sorunuuydu: uzak savaş hatlarına büyük miktarlarda malzeme taşınmasında ve ek olarak, ateşli silahlarda yüksek ve görece sabit bir teknik kalite sağlamada ortaya çıkan zorlukluklardı.

Osmanlılar için felaketle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını inceleyen Virginia Aksan ise, donanımdan çok, insan kaynağıyla ilgili sorunların üzerinde durur. Aksan'a göre, orduda reform girişimlerinde bulunan III. Selim ve II. Mahmut, sadece Avrupa modellerini örnek almıyorlardı. Bunun yanı sıra 17. yüzyıldan beri yerleşmiş olan bir Osmanlı geleneğini, "yersiz ve yurtsuz"ları orduya almayı sürdürdüler. Aksan'a göre bu yüzden, 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen ve yeniçeri-dışı bir askerî gövde oluşturan reformların Osmanlı öncüleri de vardı. Aksan, III. Selim'in yeniçerileri karşısındaki başarısızlığını, önceki tarihçiler kuşağının

44 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, 2 cilt (Viyana, 1988).

45 Ágoston, "Habsburgs and Ottomans".